

La Guerra del Francès al Pla de l'Estany,

(BARNOSSELL, G. & GALOFRÉ, J., ed.), Quaderns, 31, CECB,

Banyoles, 2012, pp. 33-44.

La crisi de la monarquia imperial i la fi de la nació històrica

Josep M. FRADERA

Univ. Pompeu Fabra (Àrea d'Història Contemporània), R. Trias Fargas, 25-27, 08005 Barcelona) / Investigador Icrea

La importància de l'imperi

Les idees sobre la naturalesa de la comunitat política canviaren de manera radical durant el cicle revolucionari dels anys 1783-1830. Aquest canvi va incloure una transformació molt profunda de la naturalesa de l'Estat i de les seves relacions amb els antics súbdits del monarca. De retruc, les velles nocions de pertinença nacional es varen veure alterades de manera significativa. La mateixa idea de nació canvià radicalment de sentit i amb ella s'esvaï pròpiament la nació històrica, transmutada en la nació contemporània o absorbida per ella. Aquesta és una perspectiva general que ajuda a entendre moltes de les coses que succeïren a Catalunya i a la monarquia hispànica en aquella conjuntura crítica. Ara bé, una bona comprensió de tot plegat ens exigirà trencar amb algunes premisses molt sòlidament establertes entre nosaltres.

La primera d'aquestes idees que dificulten avançar neix del caràcter fortament peninsular de les historiografies catalana i espanyola. Tant li fa que des dels estudis de Pierre VILAR (1974) es faci difícil ignorar que una bona part dels destins del país, els de la part més dinàmica sobretot, es jugaven en territoris i mercats llunyans, peninsulars, europeus i, en darrer lloc i més tardanament, americans. I aquesta constatació ens duu en línia recta al significat

de la integració de Catalunya a l'imperi, quelcom més ampli que una xarxa de relacions econòmiques, i una realitat de la qual els contemporanis n'eren perfectament conscients i que no sembla que lamentessin. Una segona observació remet a la darrera part final del títol d'aquest text. Per a una part molt significativa de la historiografia del país, és quelcom fora de lloc la pura insinuació que la pàtria històrica i la pàtria forjada pel nacionalisme contemporani no són coses idèntiques, sinó que necessiten distingir-se conceptualment i cronològicament. Ben mirat, però, una reflexió a escala més àmplia i comparativa contribueix a posar les coses al lloc que els correspon. A no ser que donem per fet que aquest país estava cridat a un destí excepcional, diferent del dels altres. Si les coses es veuen així, certes perspectives teòriques i metodològiques, com ara les que ens obliguen a evitar el risc d'anacronisme en la lectura de textos, situacions o en la interpretació de l'ús de certs conceptes pels contemporanis, es poden deixar en suspens. Una forma d'evitar aquests paranys, per tant, podria consistir a acostar-nos als problemes generals mentre ens distanciem el màxim possible de les qüestions domèstiques, a les quals caldrà tornar de tota manera. En aquesta direcció, m'ocuparé d'alguns grans problemes amb la màxima concisió, sense cap pretensió de donar les coses per tancades. Em referiré, en primer lloc, a la naturalesa de la crisi imperial; en segon lloc, tractaré de llegir la constitució de Cadis de 1812 en el context de la família de cartes magnas a la qual pertany, i, finalment, encararé breument la qüestió de la mort per consumpció de la nació històrica.

La crisi imperial

Podem començar demanant-nos: què es allò que entrà en crisi a Espanya a finals del set-cents i principis de segle XIX? No cal mirar gaire enllà per adonar-se que la crisi espanyola de 1808 s'inscriu en un context general que era alhora europeu i atlàntic. Pertany de ple dret a la crisi dels imperis atlàntics, la qual s'inicià amb la crisi provocada per la revolta i la secessió dels nord-americans el 1783 i continuà amb la revolució a França uns pocs anys després. Els efectes combinats d'ambdós esdeveniments sotraguejaren els fonaments de les monarquies europees i dels seus imperis ultramarins, les quals es varen veure atrapades poc o molt en dinàmiques contínues de guerra i d'enfonsament de consensos socials i culturals bàsics. Aquests trasbalsos no varen esgotar, de tota manera, ni la perspectiva monàrquica ni la imperial, ambdues entreligades de manera profunda tal com la història del segle XIX mostrà a bastament. El que varen alterar del tot, en canvi, va ser la relació entre els súbdits i les demandes estatals. Ras i curt, la continuada pressió dels estats europeus per obtenir recursos per fer la guerra va ser contraatacada amb l'exigència dels seus súbdits d'un nou pacte entre ells i la raó d'Estat. Recordem, per exemple, allò que demanaven els nord-americans i els britànics alhora, allò que conduirà els francesos als carrers de París la vigília de la revolució. En essència, allò que exigien de manera imperativa no era altra cosa que una compensació en termes de drets polítics a les creixents exigències fiscals i militars de la monarquia. Demanaven la reforma de les institucions antigues.

En aquest punt, la idea convencional d'allò que era un súbdit monàrquic és poc útil a l'hora d'encarar adequadament el problema. Amb tota la varietat de situacions que es vulgui, el súbdit de les monarquies de l'època, a Europa i a l'espai dels imperis, no era un individu desproveït de drets, esclafat per l'arbitrarietat del monarca. Ben al contrari, aquell súbdit solia ser portador d'abundants drets i privilegis. Uns derivaven de la seva adscripció a una entitat territorial determinada, a les entitats polítiques històriques que formaven les monarquies compostes, per emprar la terminologia de KOENIGSBERGER (1991) o ELLIOTT (2005). Això solia ser així fins i tot quan la revolta contra els reis conduïa a situacions atzaroses. Els nostres avantpassats o els escocesos en sabien alguna cosa de circumstàncies d'aquella mena. Altres drets i privilegis els venien per la banda de l'afiliació a cossos particulars, d'ofici o corporació, seculars o eclesiàstics, cossos que eren tan destres i tossuts en la defensa de les prerrogatives que havien rebut que una influent escola d'historiadors del dret, amb Antonio Manuel HESPAÑA (1992), Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO (1992) i Bartolomé CLAVERO (1986) al capdavant, preferiren abandonar la mateixa idea d'Estat per explicar aquell món de jurisdiccions múltiples i de pluralisme legislatiu. *Tantas personas como estados* fou el títol que emprà el darrer d'ells com a títol d'un text on definia la seva aproximació al problema. No cal anar tan enllà segurament. Una consideració més atenta no només del dret privat, sinó del públic –essent les formes de representació col·lectiva la part més delicada del darrer–, permet veure que hi ha un punt essencial on el privilegi corporatiu, de cos o territori, i la política monàrquica es trobaven indefectiblement entrelligats. Fins i tot en un cas excepcional de repressió, de *tabula rasa* relativa com fou la Nova Planta, és necessari demanar-se, a cada pas i en cada moment, quins eren els drets d'aquell súbdit exigent davant d'unes administracions monàrquiques a les quals es reclamava tant tacte abans de poder remoure una peça qualsevol dels consensos antics.

Si no ens fem aquestes preguntes, no podrem arribar a entendre allò que Florence GAUTHIER (1992) anomenà el triomf i la mort del dret natural. En poques paraules, l'apoteosi de reclamacions que les societats europees plantejaren als monarques en la cruïlla dramàtica oberta per les successives guerres de la segona meitat del segle XVIII i, sobretot, l'horitzó ideològic en el qual aquelles s'inscrivien. La síntesi de l'estat d'esperit d'aquelles generacions l'expressaren els teòrics de les primeres revolucions atlàntiques de manera eloqüent. Amb la concisió deguda: la veritat autoevident que els homes neixen lliures i iguals, com digué Thomas Jefferson a la declaració d'independència nord-americana. Els francesos ho reescriuriu poc després de manera gairebé idèntica. És cert que la majoria de reclamacions concretes que s'acumulaven a les taules de les administracions reials eren anti-fiscals en essència, com s'ha destacat a bastament i per raons ben comprensibles. John BREWER (1989) mostrà de manera diàfana per al cas britànic com cada guerra, en un segle de guerres internacionals contínues, disparà la despesa estatal, i com aquesta no tornà mai als nivells anteriors. D'altra banda, les guerres no eren tampoc fàcils d'evitar. Ja no es tractava de les guerres del passat, les dels sobirans i els seus barons, del tot alienes a les preocupacions dels súbdits. Ben al contrari, les guerres que comencen a la dècada de 1730 son alhora guerres d'interessos i guerres nacionals. Eren guerres imperials a la vegada. És a dir, ja no

eren guerres d'uropeus contra europeus, cenyides a les fronteres del vell món, sinó guerres que es jugaven igualment en territoris llunyans. El prestigi del monarca i les oportunitats que la dimensió imperial brindava a les arques reials eren (o havien estat) la primera motivació, però la guerra i els seus resultats interessaven alhora a molta gent. Interessaven, per descomptat, a aquells que vivien del comerç marítim, als treballadors i artesans que treballaven als ports principals, a tots aquells altres als quals les connexions entre les façanes marítimes, el rerepaís i els interiors agraris els feien participar d'una prosperitat d'origen remot. El pes de l'Estat i la prosperitat del regne estaven tan sòlidament fosos, en definitiva, que es feia del tot impossible deslligar una cosa de l'altra. Altra cosa és que la càrrega de les finances estatals es repartís desigualment entre els súbdits, una forma de distribució que atia la lluita política de l'època. Es tractava, però, d'una tensió social que es canalitzà igualment envers els nivells alts de l'administració, que no podia deixar indiferent a l'estol de reformadors que foren una de les notes distintives del moment històric. Michael KWASS (2000) mostra de manera convincent com la Corona francesa deixà fer a la burocràcia, majoritàriament sortida dels cercles jansenistes, en la seva temptativa de generalitzar determinades contribucions sobre la noblesa, amb resultats contradictoris però altament perillosos per a l'estabilitat del reialme. A Anglaterra, el ja citat John BREWER (1989) o Michael BRADDICK (1996) mostraren els enormes progressos en la universalització dels impostos des de la segona meitat del segle XVII. Quan aquesta via no resultà suficient, a lord North se li acudí que, ja que la Guerra dels Set Anys s'havia desenvolupat en bona part a l'Amèrica del Nord, potser els pròspers nord-americans de les tretze colònies podrien fer-se càrrec d'una part de la factura. Uns anys més tard, quan els nord-americans ja s'havien separat, el gran cervell que era Pitt arribà a una conclusió lògica similar. En poques paraules, que a la Companyia anglesa de les Índies Orientals, aquella que tenia el monopoli del comerç amb Àsia, se li havia d'aplicar una recepta similar. S'imposa una conclusió provisional: de la Guerra dels Set Anys (1757-1763), cap Estat europeu no en sortí amb bona salut financera, ni Gran Bretanya, la guanyadora, ni els portuguesos, que se n'aprofitaren, ni els que en foren els indiscutibles perdedors, França i Espanya. I aquella mala salut és al dessota dels canvis polítics de l'època.

Convé situar adequadament les traduccions polítiques de tot plegat, reprendre el punt on érem fa un moment. Si a la realitat d'un súbdit farcit de drets i/o privilegis li sumem l'impacte de les guerres del segle XVIII, entendrem millor les conseqüències polítiques de tot plegat. Ja fa uns quants anys, Linda COLLEY (1992) mostrà de quina manera la formació del sentiment nacional britànic (en cap cas antagònic amb el propi i molt explotat per l'imperi de les nacions històriques anglesa, escocesa, gal·lesa o irlandesa protestant) no es pot entendre sense la mobilització i propaganda contra els francesos catòlics i els seus aliats. No cal pensar que al continent les coses fossin idèntiques, però sembla difícil imaginar que fossin gaire diverses. La diferència més gran entre els britànics i els continentals derivava de la manca d'una institució parlamentària d'abast nacional i imperial a l'estil del Parlament de Westminster, una circumstància que feia el procés de reclamació més pedregós. Triat i garbellat, el que s'imposà arreu va ser l'exigència d'un salt en la qualitat de la representació,

en la seva organització i/o ampliació quan no se'n disposava o es considerava insuficient. Per als descontents de la segona meitat del segle XVIII, el mite sobre les bondats quasi taumatúrgiques de la representació fou la clau de volta de la reforma estatal. Tant era així, que per als contemporanis *representació* esdevingué sinònim de *nació*. Dit d'una altra manera, la representació política es constituí en el fonament de la nació moderna, en la qüestió política clau. És així com les velles paraules adquireixen un significat nou, el qual l'historiador haurà de captar més enllà de la repetició en els textos.

Per tot plegat, no cal fer escarafalls quan constatem que la nació moderna no coincideix amb les nacions històriques. O, si es vol de manera complementària: quan hi coincidí ja no era la mateixa cosa, fins i tot quan la continuïtat de certs trets (la llengua, posem per cas) li donava més consistència. És la fabricació retrospectiva d'una idea lineal del passat nacional allò que altera sovint el fet d'entendre la pura essència del procés i condueix vers una espiral de dubtes essencialistes. Ernest Renan ho descriví amb prou eloqüència per a que calgui insistir-hi. Evitar el risc de discontinuïtat conceptual, donar forma a la continuïtat lineal construïda anacrònicament del present cap al passat, serà la tasca d'un seguit de generacions d'obedients historiadors i arqueòlegs, d'etnòlegs i folkloristes, de filòlegs i literats.

La Constitució de Cadis i les «constitucions imperials»

La prova del nou de l'argument que estem desenvolupant la voldria discutir a continuació. La nació moderna fou tan poc històrica que ni tan sols coincidia amb les fronteres europees dels Estats. En molts casos es projectà vers els espais dominats pels europeus fora les fronteres del continent. En aquest punt és quan anem a parar ineluctablement a aquella família de constitucions que convindria anomenar «constitucions imperials». És un problema històric de molta rellevància, que no ha merescut malauradament la suficient atenció de les historiografies nacionals espanyola, francesa o britànica. És cert que aquesta mena de constitucions no són gaires, però la seva importància en la fundació del món contemporani és del tot decisiva. Les constitucions d'aquest estil marcaren època i obriren l'horitzó que inaugurarà l'època del liberalisme polític a Europa i al món, Catalunya i Espanya incloses. Arribats en aquest punt, hem de demanar-nos quines són les constitucions que pertanyen a aquesta família particular. Em refereixo, és clar, a les que tractaren d'abraçar tant els territoris metropolitans com els espais colonials de les monarquies europees, en el marc d'un sistema de drets i d'institucions vàlids per a tots. En altres paraules: tractaren de transmutar l'espai monàrquic en un cos polític únic. Es tractava d'un indubtable disseny utòpic, certament, però així d'utòpics eren els fonaments del liberalisme d'aquella generació fundacional.

Cal fer la llista de les constitucions que responien a aquella idea. Certament aquesta no és pas gaire llarga, si bé una explicació aprofundida ens obligaria a precisions sobre cadascuna d'elles en les quals ara no podem entrar. La primera i fundadora és la nord-americana de

1783 (a la qual no em referiré en aquest text per raons de coherència amb el títol). Cal situar-hi després les que li eren més pròximes, les franceses de 1793 (no aplicada) i de 1795. Cal comprendre-hi, en tercer lloc, aquella que ens afecta a nosaltres de necessitat, la de Cadis del març de 1812. Hi hem d'incloure també el clònic portuguès de 1822. És ben conegut que els liberals portuguesos de l'anomenat *vinhismo* (de la revolució de 1820) varen començar a governar i preparar la seva constitució fent servir la traducció de l'espanyola de Cadis com a base i guia. En canvi, no hi podem incloure la del gran imperi emergent de l'època, el britànic. La famosa constitució no-escrita continuà responent a l'estructura clàssica heretada del primer imperi, és a dir, la pròpia de la mena de monarquia composta que era, aquella en la qual la primacia i exclusivitat europea del Parlament de Westminster no podia posar-se en entredit. És cert que les conseqüències de la crisi amb els nord-americans obligaren els britànics a flexibilitzar les relacions amb dominis llunyans, que els obligaren a voltes a incorporar demandes d'igualtat que s'havien posat sobre la taula. Es tracta, però, d'un cas molt particular, que necessitaria d'una discussió específica. Hi ha algunes altres constitucions que podrien ser incorporades a la família de les imperials, malgrat que també necessitarien un tractament específic. Em refereixo, per exemple, a constitucions com la mexicana o les brasileres de l'imperi monàrquic, aquelles que derivaren l'arquitectura interna de moltes de les característiques de les genuïnament imperials que les precediren.

Un cop especificat a quines constitucions ens estem referint, convé explicar amb una mica de deteniment quines eren les característiques que definien aquells textos, les raons que justifiquen agrupar-les sota aquesta rúbrica. La primera i més òbvia és que totes elles es proposaven construir un marc políticament igualitari, un marc que unís en un tot únic els habitants de la metròpolis i les poblacions que habitaven a les colònies i territoris llunyans. En altres paraules, es proposaven fondre l'Estat-nació i l'imperi com una sola i indestruïble cosa. En el cas de francesos i espanyols, la idea d'estendre la unitat legislativa al conjunt de l'imperi monàrquic no es produí pas en primera instància. Com és ben sabut, cap d'ells cridà els ultramarins a participar en aquella empresa de bon començament. No els semblà ni senzill ni necessari, ja que pensaven que en definitiva n'hi havia prou en reformar la constitució del regne i donar lleis justes als qui vivien tan lluny. Els portuguesos no es podien permetre ni pensar-ho en aquests termes. Quan l'any 1820 s'encetà el procés revolucionari que posà punt i final al govern autocràtic de Beresford, el monarca portuguès s'estava a Rio de Janeiro, on la monarquia dels Bragança s'havia desplaçat previsorament, fugint dels exèrcits napoleònics, la tardor de 1807. Francesos i espanyols varen haver de canviar d'opinió, en un segon moment, i atorgaren una representació pròpia a aquells que vivien a Amèrica, Àfrica o Àsia. Aquesta era l'única manera a través de la qual podien aspirar a donar solidesa a l'entitat política que volien reformar de sota-rel. No solament cridaren els colonials, sinó que la força de les coses els conduí fins un punt al qual cap d'ells volia arribar. En poques paraules: el reconeixement de la igualtat política completa entre metropolitans i ultramarins. En termes pràctics, si es vol: a garantir una representació igualitària als súbdits del rei que vivien a les possessions ultramarines.

Aquest era el moll de l'os de les reclamacions dels nord-americans quan començà la crisi que els enfrontà amb qui governava l'imperi. Varen fer notar que la representació parlamentària *virtual* (és la paraula de l'època per referir-se a la representació a través d'apoderats) ja no els semblava suficient, que volien disposar d'escons propis, tal com s'havia garantit als escocesos quan la integració del regne la primera dècada del segle. La posició dels nord-americans s'originà, de fet, a partir del mateix fonament ideològic que obligà els continentals a cedir en la qüestió de la representació dels colonials. En poques paraules: que aquells drets i privilegis del súbdit de l'antic règim havien transmigrat fora d'Europa amb la marxa de milers i milers d'uropeus. Malauradament, les conseqüències polítiques d'aquell flux continuat de gent que sortí d'Europa convençuda de portar a la motxilla els mateixos drets de què gaudien els connaturals no ha rebut l'atenció que mereixen. L'exemple més conegut d'aquesta cultura dels drets i de la representació política és la implantació a les colònies angleses de l'Atlàntic de les dues grans institucions que definien la condició de l'«anglès nascut lliure»: el dret a la representació política i la *common law*, com si es tractés d'un nacional que no hagués sortit mai del país on havia nascut. Per aquest motiu, les assemblees de Massachussets o Barbados no eren una còpia descolorida de la de Westminster, ja que aquells que en disfrutaven participaven de la mateixa cultura política que els metropolitans. Prou que ho lamentaran el Parlament anglès i els governadors colonials quan s'hi hagin de barallar dia sí dia també. No trobarem una situació idèntica –breument: tan favorable als colonials– si ens apropem al nostre món. Però això no vol pas dir que als dominis dels reis de les Espanyes, Portugal o França hi habités un súbdit sense l'orgull de disposar de drets i privilegis molt semblants als d'aquells que s'havien quedat a casa. Un súbdit aixoplugat en el marc d'institucions colonials que, tan bon punt la comunitat dels europeus emigrats fou prou important per reproduir el món que havien deixat enrere, pugaren per igualar-se en drets als seus compatriotes. Uns súbdits que lluitaven per tenir allò que era costum o per accedir a allò que sabien que els connaturals –bretons o bascos, provençals o castellans– havien guanyat mercè a inacabables plets jurisdiccionals amb l'administració reial. Un exemple ens bastarà. A la vigília de la Revolució Francesa, els pròspers plantadors de les illes del sucre franceses havien aconseguit imposar una mena d'assemblees a l'anglesa que ja haurien volgut els francesos de la metròpoli. Poderosos com eren, els excel·lents juristes que formaven part d'aquell món els havien conduït més enllà d'allò que inicialment ells mateixos esperaven.

La particularitat del món dels europeus fora del continent és que no hi eren sols, que no tothom era com ells. Hi habitava –cau pel seu pes– la gent pròpia de cada lloc. Simplificant: hi habitaven indis hurons a la *Nouvelle France* (ara Quebec); iroquesos al nord i cherokees al sud a les tretze colònies britàniques; els indis que constituïen la majoria de la població a l'imperi continental espanyol; milers i milers d'esclaus procedents d'Angola o del golf de Guinea a les Antilles, a les possessions holandeses, angleses, franceses, daneses i espanyoles, les colònies del sud nord-americanes o a l'Amèrica continental espanyola i portuguesa; africans i indis a les possessions petites però molt riques que anglesos, francesos i portuguesos tenien a les costes africanes o a l'Índia. Passà allò que és natural: quan el procés revolucio-

nari explotà a les metròpolis, tots aquells que no havien estat cridats inicialment a plantar l'arbre de la igualtat, la demanaren sense contemplacions. Per mil camins diferents havien entès perfectament què significava no tenir els mateixos drets que els altres, en quina trista condició restarien si se'n quedaven al marge. Ho mostra de manera exemplar el cas de trencament revolucionari per excel·lència de les comportes racials i jurídiques que definien la condició de les persones. Com es ben sabut, la revolució a França va fer grans esforços per aïllar la transformació de les institucions de la monarquia dins l'espai metropolità. Quan els colonials varen redactar i enviar a París els *Cahiers de doléances*, les compilacions de queixes no foren acceptades. Més endavant, els colonials no varen ser cridats a formar part de *l'assemblée nationale*, si bé –trist consol– se'ls permeté seure a les tribunes. Finalment, la primera constitució, a l'any 1791, aquella que contenia les enfàtiques declaracions sobre la llibertat del gènere humà, els exclougué de tot allò que valia per a la part europea de la monarquia. Per aquest motiu, la primera constitució francesa no pot ser inclosa de cap manera a la família de les imperials. Varen ser les circumstàncies que obligaren els revolucionaris francesos a admetre els colonials a la cambra legislativa, primer, a admetre amb gran escàndol i no pocs problemes a la ciutadania als negres i mulats lliures, després, i a donar la llibertat als esclaus i, en conseqüència, a incloure'ls als censos electorals i a la ciutadania plena finalment. Aquest moviment d'eixamplament de drets en una situació molt fluïda no es produí com a resultat de l'expansió filantròpica de les idees revolucionaries al mon ultramarí. Va ser, més aviat, el resultat de la lluita pels seus drets dels mulats i negres lliures, de la destrucció de les plantacions en algunes bandes per part dels esclaus, i de la necessitat de defensar la sobirania nacional quan els exèrcits contrarevolucionaris anglesos i espanyols envaïren la més important de les colònies franceses, Saint-Domingue (el Haití desgraciat dels nostres dies). Tot plegat modificà d'arrel les situacions heretades, enmig d'una violència enorme i de conseqüències imprevisibles. Lamentablement, aquests fets no figuraven gairebé als llibres clàssics sobre la gran revolució, un oblit sagnant del tot corregit pels treballs de Yves BENOT (1988), Bernard GAINOT (2003) o els historiadors nord-americans David GEGGUS (2002) i Laurent DUBOIS (2004).

El cas de França no és excepcional. A l'imperi espanyol, la decisió de reconèixer el sufragi universal indirecte –la manera de promouvoir, altre cop, l'adhesió de la gent a la causa antinapoleònica– abocà els indis americans a participar en els processos electorals. Avui sabem que varen entrar de manera activa en el joc. Un d'ells, Inca Yupanqui, membre de l'aristocràcia inca, participà i parlà en nom de la seva nació (històrica) a les Corts gaditanes. Va ser la sorprenent exclusió dels descendents d'africans, les anomenades *castas pardas* –la forma com Argüelles i els liberals peninsulars volien assegurar una majoria pròpia a les Corts–, allò que desembocà en un conflicte de grans dimensions amb els americans i precipità el fracàs del primer projecte liberal. I amb ell, el de la constitució imperial de 1812 (establerta altre cop de 1820 a 1823). El fracàs dels espanyols constituí un seriós advertiment per als liberals reunits a Lisboa com a resultat directe de la revolució de 1820. Allí, el gruix del liberalisme metropolità rebutjà la idea d'excloure els individus lliures descendents d'africans, per tal de no fabricar un problema de dimensions colossals al Brasil. Es limitarien a establir

certes limitacions en la condició d'elegible, el mateix que farien els brasilers a la constitució de 1824, la que segellà la independència de l'imperi tropical, liberal i esclavista que sobreviuria fins la dècada de 1880.

La mort de la nació històrica

L'extraordinària complexitat de la transformació dels espais imperials derivà en una crisi profunda que s'endugué institucions molt arrelades a la vida colonial, com és el cas de l'esclavitud a l'antic imperi continental espanyol. Desembocà igualment en rectificacions substancials de la dinàmica colònia-metròpoli. I precipità, finalment, el col·lapse del primer experiment liberal i, amb ell, el d'aquelles constitucions imperials de tanta ambició, però tan difícils d'estabilitzar. D'aquella crisi en sortiren dos processos decisius que dominen la dinàmica històrica en el segle XIX: la florida de la primera generació de projectes nacionals i, en segon lloc, el pas a una segona gran família de constitucions que perduraria fins al final de la Segona Guerra Mundial. M'agradaria dir alguna cosa d'aquest segon punt, abans d'encarar-nos amb la qüestió de la gènesi de la nació moderna com a conclusió. La crisi imperial francesa a les Antilles i les secessions americanes que liquidaren els imperis monàrquics espanyol i portuguès desembocarien, generalment parlant, en un nou esquema de relacions colònia-metròpoli i, com a resultat d'aquest, en una altra idea de les constitucions que haurien de regular aquells mons. La primera de les constitucions que rectificaven l'esquema anterior va ser la francesa de l'any VIII (1799), concisa i precisa com agradava a Napoleó i als seus juristes. A l'article 91 del títol VIIè, aquell text pioner establí de manera rotunda que les colònies serien governades per lleis especials –la idea de *specialité*– que seran el fil conductor dels règims colonials francesos fins a l'*Union Française* de l'any 1946. La crisi haitiana era al dessorat d'aquella rectificació crucial. El restabliment de l'esclavitud l'any 1802 –França ha estat l'únic país que s'ha atrevit a una mesura tan filantròpica–, ho féu meridianament clar. Si l'esclavitud era impossible sota el sol de França, com deien les lleis franceses, ho podia ser en el marc d'un règim especial que no comprometia a res, però que separava les colònies d'allò que era vàlid a la metròpoli. Els altres països que hem pres en consideració seguiren el mateix camí. Els espanyols imposaren una disposició addicional a la constitució de 1837 que deia exactament el mateix (un plagi literal, de fet) que la francesa. Uns anys després, els portuguesos imitarien als veïns ibèrics amb la mateixa traça que aquells havien imitat els inventors de la fórmula. La diferència entre espanyols i portuguesos era que els primers varen aplicar al peu de la lletra la recepta napoleònica: expulsaren els colonials de les Corts constituents i els etzibaren la fal·làcia lògica de les lleis especials. Els portuguesos varen ser més fins. Proclamaren que les colònies serien governades per lleis especials, però no varen donar als ultramarins aquella dolorosa puntada de peu a certa part de cos. Mentrestant, els britànics procedien a imposar solucions d'excepcionalitat que feien més fàcil digerir les concessions dels anys revolucionaris: un govern diferent i separat per a la colònia més important, que era la Índia; colònies amb representació allí on hi havia

importants comunitats descendents de britànics o l'excepció dels *québécois* catòlics; colònies manades per governadors generals autocràtics, les anomenades *Crown colonies*, i un desenvolupament molt gran arreu del poder proconsular.

És ben curiós que la trista història de les constitucions imperials hagi passat desapercebuda fins ara, si més no perquè constituí una part essencial d'aquell moment de canvi. Aquells textos benemèrits foren alhora resultat i causa eficient de la universalització de la idea de igualtat política arreu del món, més enllà de les fronteres europees. El gran historiador C.A. BAYLY (2007) explica en un article recent la sorpresa que s'endugueren els anglesos a Calcuta quan els indis de casta amb qui compartien interessants vetllades a l'Asiatik Society parlant dels costums antics, el sànscrit i la història mil·lenària de l'Índia, els mostraren l'admiració que sentien per les constitucions liberals de francesos, espanyols i portuguesos. El fet en si no té res de sorprenent. Els indis havien conegut prest aquells textos mercè a la presència de comunitats d'europeus a les dues costes del subcontinent i els contactes amb les Filipines espanyoles. No els reclamaven les venerables lleis de Manu que William Jones i els estudiosos britànics estaven compilant amb un esforç enorme i benemèrit. Demanaven coses menys boïoses: jurat popular i assemblees representatives d'entrada i, en un espectacular brindis al sol, enviar representants a Westminster. Era una mica massa per a la Companyia de les Índies Orientals que els governava. Les coses no varen anar per aquell camí. A mitjan segle XIX, John Stuart Mill, el gran filòsof de la llibertat política i empleat de la Companyia de les Índies Orientals, deixaria ben clar que aquelles institucions no estaven pensades per a pobles bàrbars. Amb poca diferència, era el mateix que pensava el seu corresponal i amic, Alexis de Tocqueville, autor de copiosos escrits sobre Algèria durant la dècada de 1840.

Hi ha, però, una darrera raó per la qual cal lamentar que aquell primer moment liberal no hagi merescut una atenció més àmplia i generosa. I és en aquest punt on anem a parar a la nació històrica i la seva fi llargament anunciada. Es podria formular temptativament de la forma següent: allò que la primer generació de liberals es proposà construir responia en pura essència a allò que Benedict Anderson anomenà una «comunitat imaginada», si bé l'angle des del qual ho estem enfocant no és pas el mateix. En efecte, les nacions que aleshores apunten a l'horitzó no responien a fonaments culturals i polítics directament heretats del passat. Per entendre'ns: no eren la nació anglesa ni la espanyola ni la francesa les que es volien edificar; no ho eren tampoc la gal·lesa, la castellana o la bretona. Els projectes que llavors es posen dempeus responien, ben al contrari, a la voluntat d'assimilar a tothom que fos possible en una nova realitat política, a tots aquells que vivien dins les fronteres de la monarquia, per descomptat, en la convicció solipsística i universalista que «tots els homes neixen lliures i iguals». En conseqüència, tots ells havien d'aspirar a viure en el marc d'unes institucions comunes, units per les mateixes normes. Jefferson anomenà aquesta nació il·limitada com «l'imperi de la llibertat», un imperi americà per necessitat en la mesura que Europa estava farcida encara de monarques per dret diví. Aquesta era la nació que volien i aquesta és la nació moderna. El ja esmentat Renan va entendre perfectament el carac-

ter voluntarístic i arbitrari de la nova realitat nacional, la irrisorietat d'una pretesa continuïtat històrica, en l'esforç per demostrar que alsacians i lorenesos havien esdevingut francesos per un acte de voluntat política contrari a l'herència cultural herderiana. Hi havia altres concepcions de nació en competència, no ho negaré pas. En qualsevol cas, l'aposta que conduí a les constitucions imperials era el patriotisme igualitari i utòpic de la primera generació liberal i revolucionària, l'apoteosi del dret natural que impregnava mentalitats i sentiments. Tot això val pel moment constitucional de Cadis. Com es podria entendre, si no, que volguessin encaixar en un mateix edifici legislatiu a gentes que vivien a Barcelona i Múrcia, Galícia i Sevilla, Puebla de los Ángeles i Bogotà, Cochabamba i Buenos Aires? L'experiment resultà fallit ben segur, però tan fracassat altrament com el de francesos i portuguesos. La idea, en canvi, era prou nova i radical per assenyalar un punt de no-retorn.

Certament, el món no es pot construir només amb idees. Les idees i aspiracions d'aquelles generacions van necessitar passar pel sedàs dels complexos socials a través dels quals es traduïren en projectes polítics, institucions i pràctiques socialment establertes. De la relació contradictòria entre una i altra cosa –les idees i els contextos de relacions socials múltiples– en varen sorgir imperis que eren alhora nacions potents, nacions dins dels imperis i nacions de futur problemàtic. En aquest sentit, allò que passà a l'Espanya de principis del segle XIX no va ser pas el fracàs de la nació tan dramàticament anunciada, sinó el de la nació-imperi que era al centre del projecte del liberalisme fundacional hispànic. De les insuficiències d'aquell projecte en naixerien, dècades a venir, projectes diferents de nació i projectes diferents de com relacionar la nació amb l'imperi colonial posterior a 1824. Un d'aquells projectes va ser el català, però tardà molt a expressar-se i té poc a veure amb les terribles lluites polítiques de la primera meitat de segle XIX. En aquella conjuntura, les velles oligarquies associades a la monarquia absoluta (aquelles que dominaren àmpliament la representació catalana a Cadis), els liberals emergents i, encara més, els primers revolucionaris que es manifestaren en aquells anys, estaven d'acord que la nació no podia ser altra que la que s'identificava amb l'ideal d'igualtat política entre tots els súbdits de la monarquia, a banda i banda de l'Atlàntic. Tots hi volien ser, sobretot aquells que, per raons atzaroses, havien vist com els drets i privilegis que consideraven seus havien estat sacrificats. Els nostres avantpassats, per exemple.

BIBLIOGRAFIA

- ALBADALEJO, P.F. (1992); *Fragmentos de monarquía*, Alianza Editorial, Madrid.
- BAYLY, C.A. (2007), «Rammohan Roy and the Advent of Constitutional Liberalism in India, 1800-1830», *Modern Intellectual History*, 4, 1, pp. 25-41.
- BENOT, Y. (1988); *La Révolution française et la fin des colonies*, La Découverte, París.
- BRADDICK, M. (1996); *The Nerves of State: Taxation and the Financing of the English State, 1558-1700*, Manchester University Press, Manchester.
- BREWER, J. (1989); *The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688-1783*, Knopf & Unwin Hyman, Nova York & Londres.
- CLAVERO, B. (1986); *Tantas personas como estados*, Tecnos, Madrid.
- COLLEY, L. (1992); *Britons: Forging the Nation 1707-1837*, Yale University Press, New Haven & Londres.
- DUBOIS, L. (2004); *Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- ELLIOTT, J. (2005); *La España imperial, 1469-1716*, Vicens-Vives, Barcelona.
- GAINOT, B. & MACÉ, M. (2003); «Fin de campagne à Saint-Domingue, novembre 1802 - novembre 1803», *Outre-mers*, 340-341, pp. 15-40.
- GAUTHIER, F. (1992); *Triomphe et mort du droit naturel en révolution, 1789, 1795, 1802*, PUF, París.
- GEGGUS, D.P. (2002); *Haitian revolutionary studies*, Indiana University Press, Bloomington.
- HESPAÑHA, A.M. (1992); *Poder e instituições no Antigo Regime: guia de estudo*, Cosmos, Lisboa.
- KOENIGSBERGER, H.G. (1991); *El mundo moderno*, Crítica, Barcelona.
- KWASS, M. (2000); *Privilege and the Politics of Taxation in Eighteenth-Century France: Liberté, Égalité, Fiscalité*, Cambridge University Press, Cambridge.
- VILAR, P. (1974); «La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí», *Recerques*, 3, pp. 7-22.